

MARTIN ŠRAJER / 20. 11. 2024

Jan Otčenášek

Spisovatel Jan Otčenášek byl už v dětství uhranut filmem. Projektoval to i do rukopisu svého nedokončeného autobiografického románu *Pokušení Katarina*. V něm mj. napsal: „První film, který jsem v životě zhlédl, se jmenoval *Král králů* a byl ještě němý. Ale i tak pro mě znamenal zážitek stejně intenzivní jako první soulož.”^[1] Později filmy sledoval z promítací kabiny kina na Husovce na pražském Starém Městě, kam jej pouštěl promítač, když neměl peníze na vstupenku. Fascinace obrazy míhajícími se na plátně jej o několik let později navede k práci scenáristy a barrandovského dramaturga a ke spolupráci s Otakarem Vávrou, Jiřím Weissem nebo Karlem Kachyňou.

Představitel první poválečné generace českých prozaiků, od jehož narození letos uplynulo sto let, ale původně nesměřoval ani ke spisovatelské, ani ke scenáristické dráze. Vyrůstal v rodině truhláře, v prostředí dělnického Žižkova. Chudé poměry podmínily jeho volbu spíše praktického oboru. Po obecné a nižší střední škole nastoupil na obchodní akademii, kde v roce 1943 maturoval. Konfrontace s movitějšími spolužáky, kteří se mu vysmívali pro jeho původ, mu dala silně pocítit sociální nespravedlnost. Na ni bude upozorňovat i ve svých knihách a scénářích. Vzorem mu byli ruští klasici jako Dostojevskij, a překvapivě i jeho otec. Psát Otčenášek údajně začal v patnácti letech na žehlicím prknu, kdy „pocítil rozkoš z otcova vyprávění a jeho příběhů.”^[2]

Literární nadání ale nemohl dál rozvíjet, protože po studiích byl totálně nasazen. Nejprve v ČKD Praha – Karlín, poté v Avii Čakovice, kde se vyráběly letecké motory. Poslední měsíce války působil v protifašistické mládežnické organizaci Předvoj, ztotožňující se s myšlenkami KSČ. Do uvedené strany Otčenášek vstoupil hned v květnu 1945. Tehdy se také zúčastnil májového povstání pražského lidu. Po válce sice začal studovat estetiku u Jana Mukařovského na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, ale z rodinných důvodů toho po necelém roce zanechal a nastoupil coby účetní do Pražských chemických závodů. V 1946 se oženil. O rok později se mu narodil

syn Jan. Od roku 1948 současně začal v různých periodikách publikovat články vyjadřující se k aktuálním politickým a společenským otázkám.

Teprve sedm let po osvobození vydal Jan Otčenášek svůj literární debut, budovatelský román *Plným krokem* o úsilí dělnického kolektivu plnicího dvouletku. Podobně jako jiní doboví prozaici a básníci se nechal inspirovat každodenním životem a morálními hodnotami pracujícího lidu, s nímž byl od mládí v úzkém kontaktu. V případě *Plným krokem* čerpal ze zkušeností pracovníků staré šamotky, poblíž které s rodinou bydlel. Příznivě přijatá prvotina později inspirovala drama *Bez svatozáře* (1963) od Ladislava Helgeho. Paralelně s vydáním první knihy vstoupil Otčenášek na sekretariát Svazu československých spisovatelů a začal se naplno věnovat literatuře.

Ve druhé polovině padesátých let povýšil na prvního tajemníka Svazu a stal se jednou z výrazných (a politicky výrazně angažovaných) figur československé literární scény. Podíl na tom mělo jednak politické uvolnění vedoucí k personálním obměnám v různých organizacích, jednak velký ohlas Otčenáškovy další knihy *Občan Brych* z roku 1955.^[3] Průlomový introspektivní román, jehož skladba i název byly podle vzpomínek Jiřího Weisse inspirovány americkým filmem *Občan Kane*,^[4] představil neobvyklý typ hrdiny a nezjednodušující pohled na ideové proměny poválečné společnosti. Titulní postavou je kolísavý intelektuál, který těsně po únoru 1948 váhá, zda má z Československa emigrovat, nebo zůstat a tím přijmout nové politické uspořádání.

Knihou prezentující poúnorové období jako čas proměn a vnitřních i vnějších zápasů se dočkala pozitivních ohlasů na stránkách stranického tisku, byla přeložena do mnoha jazyků a vzápětí vznikla i její filmové verze. Adaptací byl pověřen Otakar Vávra, který také napsal scénář. Otčenášek je sice uváděn jako spoluscenárista, ale fakticky byl spíš konzultantem. Na tvorbě scénáře se podle vlastních slov nepodílel. Film z roku 1958, ve kterém hlavního hrdinu ztvárnil Karel Höger, každopádně znamenal Otčenáškův průnik do světa filmové tvorby, která se postupně stane přinejmenším rovnocennou té literární, jakkoli se práci pro film a televizi zprvu bránil.

Neseděl mu kolektivní styl filmové tvorby, nemožnost hrát si s výtvarností slov, která je ve filmových dialozích spíš na škodu. Musel se naučit klást důraz na události a konkrétní situace. Nakonec se mu to podařilo a v průběhu let napsal dvaadvacet filmových scénářů, několik televizních inscenací a jednu divadelní hru. K některým z

nich byl ale s ohledem na svou někdejší nezkušenost později značně kritický.

Například dialogy ve filmu *Romeo, Julie a tma*, o kterém bude řeč za chvíli, podle něj chrastí papírem, protože se do nich snažil vložit co nejvíc informací.

Zadaptování uvedené novely mu Jiří Weiss navrhnul ve stejném roce, kdy měl premiéru *Občan Brych*. Shakespearovský příběh gymnazisty Pavla a židovské dívky Ester se odehrává na pozadí heydrichiády. Otčenášek podobně jako Arnošt Lustig nebo Josef Škvorecký změnil optiku, ze které česká próza k válečné tematice obvykle přistupovala. Nejde o heroizující portrét kolektivu odbojářů bojujících proti fašismu, ale o intimní vyprávění soustředěné na milostný vztah dvou mladých lidí. Scénáře k adaptacím *Romea, Julie a tmy*, které byly nakonec dvě, tentokrát napsal Otčenášek sám. Nejdřív vzniklo televizní zpracování Evy Sadkové, rok nato Weissův film. Dalších zpracování se křehká romance dočká v zahraničí (např. ve Finsku a Maďarsku) a v roce 1997 ji pro televizi zrežíroval Karel Smyczek.

Filmových či divadelních adaptací se dočkala též ostatní Otčenášková literární díla, například rozsáhlý autobiografický román ze sklonku protektorátu *Kulhavý Orfeus* z roku 1964, sledující osudy několika totálně nasazených středoškoláků, kteří založí vlastní odbojovou skupinu Orfeus. Některé motivy z knihy polemizující s individualismem a existencialismem se stanou základem dramatu *Svatba bez prstýnku* (1972) od Vladimíra Čecha. Podobně přistoupil Ladislav Helge k *Občanu Brychovi* – pro *Jarní povětrí* (1961) si z něj vybral pouze jednu vedlejší dějovou linii se studentkou Janou (Iva Janžurová), ve Vávrově adaptaci absentující.

Roku 1960 se sice Otčenášek stal spisovatelem z povolání, ale paradoxně tehdy začal častěji psát původní a adaptované scénáře než prózy. S Jiřím Weisseem spolupracoval ještě na černé komedii *Vražda po našem* (1966), ironizující zbabělost malého českého člověka. Hlavní ženskou roli si v ní zahrála spisovatelova manželka Libuše Švormová. Proti maloměšťačtví byla zaměřená i komedie *Jak se krade milión* (1967) od Jaroslava Balíka, k jejímuž napsání Otčenáška navedla skutečná kauza svědomitého úředníka, uznávaného odborníka a poctivce, který jednoho dne nedopatřením zdefraudoval milion korun.^[5] V okrádání státu pak kvůli finančním problémům pokračoval.

S Jaroslavem Balíkem bude Otčenášek jako scenárista spolupracovat nejčastěji. Spolu se pokusili vystihnout ducha a smysl Fučíkovy *Reportáže psané na oprátce* (1961)

nebo psychologického románu Jaroslava Havlíčka *Ta třetí*. Z něj použili jen základní dějovou kostru a příběh prvorepublikové úřednice procházející morální krizí přenesli do současné Prahy. Byl to údajně právě Balík, kdo se zasloužil o to, aby Otčenášek, zdiskreditovaný působením ve Svazu spisovatelů a jiných spolcích, mohl dál působit na Barrandově i po srpnu 1968, kdy mu bylo zrušeno členství v KSČ.

Pozastavena nebyla ani Otčenášková spisovatelská činnost. Patřil tak k nemnoha literárním osobnostem politicky činným v šedesátých letech, které mohly plynule pokračovat v psaní. Důvodem byl nejspíš i v tomto případě *Občan Brych*, vnímaný jako emblematické dílo socialistického realismu.

V roce 1971 zaznamenala velkou diváckou odezvu televizní inscenace *Romeo a Julie na konci listopadu* ze života postarší zamilované dvojice. Láska navzdory okolnostem je hlavním tématem i v *Milencích v roce jedna* (1973), odehrávajících se krátce po skončení druhé světové války, kdy student práv Pavel potkává plachou Helenu, která strávila většinu okupace v koncentračním táboře.^[6] Oba filmy, variující námět Otčenášková zřejmě nejznámějšího románu *Romeo, Julie a tma*, opět režíroval Jaroslav Balík.

Důvody jejich tvůrčí souhry spatřoval Otčenášek v generační a názorové blízkosti, ale také v odlišných uměleckých temperamentech – „to je také důležité, neboť se vzájemně korigujeme, nad jednotlivými scénami často polemizujeme“, upřesnil.^[7] Společně realizovali ještě psychologickou sondu do prostředí ženských domovů *V každém pokoji žena* (1974) a psychologický film *Stín létajícího ptáčka* (1977), v němž se střetávají životní perspektivy příslušníků tří generací.

Příklonem k niternějším polohám se vyznačovala i Otčenášková prozaická tvorba od šedesátých let dál. Už v souladu s požadavky ideologie nevyprávěl o angažovanosti a snaze měnit svět, ale o soukromých záležitostech. *Mladík z povolání* je portrétem stárnoucího muže, který proti strachu ze stárnutí bojuje tím, že si najde mladou milenku a připojí se k její partě. Román *Když v ráji pršelo* vypráví o páru mladých městských intelektuálů, kteří se snaží začít nový život v šumavské přírodě. Knihu v roce 1987 zfilmovala Magdalena Pivoňková. Nejvíce sebereflexivních, resp. sebezpytujících momentů z Otčenáškovy pozdní tvorby pak obsahuje již zmíněné *Pokušení Katarina*, které ale nebylo dokončené a vyšlo až posmrtně v roce 1984.

Pro Otčenáška práce na filmu nekončila odevzdáním literárního scénáře. Účastnil se natáčení, piloval s herci dialogy podle jejich pojetí postav. „Po hovorech s herci náhle víš, kde je možno zhutnit dialog, kde umělec svými hereckými prostředky, svým projevem výrazněji vyjádří pocity člověka, nahradí slova“, přiznal v rozhovoru pro časopis *Kino*.^[8] Jeho zájem o tvarování výsledného díla i v průběhu natáčení jej předurčil k práci filmového dramaturga. Oficiálně se jím na Barrandově stal v roce 1973. Nadále ovšem tvořil i pro televizi. S Oldřichem Daňkem napsal například seriál *Byl jednou jeden dům*, vyprávějící o ulici, kde během dospívání bydlel.

V roce 1979 spolupracoval Otčenášek s Vladimírem Kalinou na scénáři k *Láskám mezi kapkami deště*, v nichž se naposledy vrátil do žižkovských ulic svého mládí. Režie nostalgického snímku byla svěřena Karlu Kachyňovi, který měl při čtení literárního scénáře pocit, „že Jan Otčenášek uložil do svého posledního filmového díla hodně autobiografických prvků.“^[9] Premiéry filmu, završujícího jeho proměnu z autora budovatelských románů v tvůrce intimnějších realistických próz o hledání smíru s okolím a sebou samým, se Otčenášek nedožil. Zemřel 24. února 1979 na následky vážné nemoci.

Použitá literatura:

Luboš Bartošek, Šárka Bartošková, *Filmové profily: Českoslovenští scenáristé, režiséři, kameramani, hudební skladatelé a architekti hraných filmů*. Praha: Československý filmový ústav 1986

Přemysl Blažíček, Jan Otčenášek. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [cit. 5. 11. 2024]. Dostupné z:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=833&hl=ot%C4%8Den%C3%A1%C5%A1e>

Jiří Frühauf, *Jaroslav Balík*. Praha: Čs. filmový ústav 1984.

František Goldscheider, Rozhovor s Janem Otčenáškem. *Kino* 15, 1960, č. 20 (22. 9.), s. 310.

Pavel Janoušek a kol, *Dějiny české literatury II 1948–1968*. Praha: Academia 2007.

Robert Kolář, Lásky mezi kapkami deště. *Záběr* 12, 1979, č. 17 (24. 8.), s. 3.

-ks-, Srozumění s lidmi. *Naše rodina* 8, 1975, č. 28, s. 12.

Vítězslav Ržounek, *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel 1985.

Jiří Weiss, *Bílý mercedes*. Praha: Victoria Publishing 1995.

Poznámky:

[1] Vítězslav Ržounek, *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel 1985, s. 33.

[2] -ks-, Srozumění s lidmi. *Naše rodina* 8, 1975, č. 28, s. 12.

[3] První verzi knihy napsal Otčenášek už v roce 1949, v pětadvaceti letech. Na doporučení ředitele nakladatelství Československý spisovatel Václava Řezáče jej ale nechal několik let uležet a poté jej významně přepracoval.

[4] Jiří Weiss, *Bílý mercedes*. Praha: Victoria Publishing 1995, s. 157.

[5] Jiří Frühauf, *Jaroslav Balík*. Praha: Čs. filmový ústav 1984, s. 13.

[6] Tyto motivy Otčenášek převzal z nedopsaného románu *Pokušení Katarina*.

[7] Luboš Bartošek, Šárka Bartošková, *Filmové profily: Českoslovenští scenáristé, režiséři, kameramani, hudební skladatelé a architekti hraných filmů*. Praha: Československý filmový ústav 1986, s. 325.

[8] František Goldscheider, Rozhovor s Janem Otčenáškem. *Kino* 15, 1960, č. 20 (22. 9.), s. 310.

[9] Robert Kolář, Lásky mezi kapkami deště. *Záběr* 12, 1979, č. 17 (24. 8.), s. 3.